

СРБИ И СРПСКО

Зборник радова

Уредник Дејан Ајдачић

Алма

Београд, 2016

Стана Ристић
Ивана Лазич-Коњик
(Београд)

СТЕРЕОТИП О СРБИМА*

Увод

1.1. Национални аутостереотип Срба, слику нас самих, представимо на основу више релевантних извора. За основу нашег истраживања узели смо системски језички односно речнички материјал (грађе Речника САНУ, РЈА и РМС), који је омогућио профилисање стереотипа на основу „стабилизованог (устаљеног) споја семантичких и/или формалних елемената“ (Бартмињски 1980, према Бартмињски 2011: 314) лексичких јединица из семантичког и концептуалног поља речи *Србин/Срби*.

1.2. При томе ћемо имати у виду и материјал из Асоцијативног речника (АРСЈ) и Обрнутог асоцијативног речника српског језика (ОАРСЈ), који са аспекта разговорног језика одражава свакодневну наивну, језичку слику овог појма.

1.3. Представићемо и резултате досадашњих истраживања овог стереотипа, засноване на друштвеним теоријама (социологије, психологије, етнографије и етнологије и др.), који су добијени на основу анализе јавног/медијског дискурса¹ или анкетних података, како бисмо језичку слику аутостереотипа о Србима употпунили профилима установљеним са аспекта променљивог, али и доминирајућег система вредности² у јавном живо-

* Рад је настао у оквиру пројекта бр. 178009 *Истраживање савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Р. Србије.

¹ О појму „дискурса“ у јавној сфери, његовим сазнајним, културним и језичким аспектима кроз „дискурзивне праксе“ в. Радовић 2009: 18–19, а о улози јавних дискурса у формирању и третирању националних стереотипа у прегледу по дискурсним типовима и жанровима в. Ђегић 2005: 8–85.

² У раду Ропачић, Виро 1999 истакнуто је да на стабилност стереотипа утичу само одређени фактори, а то су они од којих зависи усвајање, одржавање и мењање стереоти-

ту који обухвата сфере политике, културе и васпитања (образовања).³ Ова идеолошка и променљива слика аутостереотипа из јавног живота, како су показала наведена досадашња истраживања, скрећу пажњу на још неке битне факторе (елементе) који утичу на формирање и функционисање националног аутостереотипа на ширем међунационалном (међуетничком), регионалном и глобалном плану. За наше разматрање важно је запажање да на формирање националног аутостереотипа утичу други етнички стереотипи, и то најчешће они који су у најнепосреднијој вези, а и да сам аутостереотип представља полазну тачку у перципирању и стереотипизацији других, најчешће суседних нација (Milosavljević 1999; Радовић 2009; Đerić 2005). Међутим неки аутори, у радовима заснованим на друштвеним теоријама, углавном истичу значај односа истине и неистине односно позитивних и негативних вредности у садржају националних стереотипа, а њихову „нереалну, необјективну“ етноцентричност, па чак и саме националне стереотипе, оцењују и маркирају негативно („српски национализам“, „балкански национализми“), имајући у виду њихову улогу и/или (зло)употребу у јавном животу (Milosavljević 1999).⁴

па, као што су: настанак или престанак конфликта између две групе и интензитет конфликта, лично искуство, социјални фактори, преузимање ставова о другима из сопствене средине путем „симболичких контаката“ са припадницима друге групе (који се код других аутора означавају термином „јавни дискурси“) и утицај школе (образовања). У вези са стабилношћу стереотипа значајан је и закључак који аутори цитирају у преводу у напомени: „Izgleda da skoro ništa na svetu ne može da promeni slike koje ima 40% populacije u većini zemalja, čak u periodu jedne ili dve decenije. Kombinacije događaja koje menjaju sliku preostalih 50 ili 60 procenata populacije izuzetno su retke, i te retke prilike zahtevaju spoj i uzajamno osnaživanje kumulativnih događaja sa spektakularnim zbivanjima i značajne napore vlasti, kao i odsustvo značajnijih kontra-pritisaka.“ (Dojč i Merit, Deutsch, Merritt 1966:183, према Popadić, Biro 1999).

³ За стереотипе и стереотипизацију значајно је запажање да је у савременом друштву процес културне концептуализације конкретних представа и различитих идентитета у смислу њиховог преплитања „резултат културног учења кроз различите дискурсе“ (Радовић 2009: 15), што је С. Радовић показао на основу анкетног материјала „културно образоване“ београдске студентске популације, чије су представе о другима – Европи и нама – Србији међусобно условљене. На основу релационе и симболичке интеракције између појмова *Европа* и *Србија, ми и они*, утврдио је да је „појам *Европа* сигнификантан и за концепирање представа о себи“ (Радовић 2009: 15). Овај аутор даје и критички преглед схватања „идентитета“ у друштвеним теоријама (15–17).

⁴ У том смислу најизразитији су ставови О. Милосављевић, по којој „Међусобно породаштво и приписивање искључиво негативних својстава "drugima" као и "njihova" непријатељска усмереност према "nama", опште је место балканских национализма и није никакво ексклузивно својство само једних или других ... Национални стереотипи ... настају паралелно с настанком национализма који своје "позитивне" захтеве дефинише примарно преко "негативних" својстава "drugih". Другим речима, нема национализма без стереотипа о "drugima" јер без оних о "drugima" нема ни стереотипа о себи. Зато су стереотипи о "drugima" нужни за идентификацију, не толико

2. Међусобна условљеност у конституисању националних стереотипа запажена је и у лингвистичким истраживањима, али се она другачије представља и вреднује. Тако се са лингвистичког аспекта⁵ истиче да је за национални стереотип важнија његова сазнајна садржина од емоционалне, без обзира на истиносне/објективне вредности те садржине, која у основи мора бити етноцентрична с обзиром на то да се карактеризација самог појма заснива на опозицији „ми : они“, „своји : туђи (други)“ (Бенедиктович 1988, према Бартмињски 2011: 315).⁶ Зато је и уобичајено, како се у литератури истиче, да су појмови у националним аутостереотипима по правилу високо позитивно емоционално вредновани у складу са истакнутом опозицијом „своје, позитивно“ / „туђе, негативно“. Садржај аутостереотипа обилује позитивним, често неистинитим, непостојећим особинама, самохвалом, одликује се једностраном оценом сопственог етноса и сл. (Радовић 2009: 120), али је чињеница и то да се у националним аутостереотипима износе и неке истините, реалне етничке карактеристике, па и оне негативне које самокритички вреднују особине сопственог етноса (Ђерић 2005, Радовић 2009, Тавадов 2011). У вези са националним стереотипом изражена је скепса у погледу формирања позитивних стереотипа о „другима“ (Milosavljević 1999), али најновија истраживања потврђују да су позитивни стереотипи о „другима“ врло чести, да је слика о „другима“ амбивалентна као и слика о „себи“, и да су позитивни као и негативни стереотипи

njih, koliko sebe samih. Tek pored "prevrtljivih" Muslimana, "divljih Arnauta", "krvoločnih" Bugara, "jezuitski dvoličnih" Hrvata, "lukavih" Grka, "remetilačkih" Srba, "mi" se možemo javiti kao pravdoljubivi i tolerantni, slobodarski i demokratični, pitomi i naivni, u konstantnoj poziciji ugroženosti, odnosno u stanju stalne spremnosti na odbranu“ (Milosavljević 1999). Слична негативна схватања етничких стереотипа и стереотипије на основу прегледа шире литературе запажена су у раду Popadić, Biro 1999, у коме су аутори указали и на промену негативног односа према њима, чему је највише допринео когнитивистички приступ овом феномену у друштвеним наукама. Тако се, према овим ауторима, у друштвеним наукама све више почело употребљавати широко, неутрално одређење стереотипа и стереотипије: као „веровање о карактеристикама, атрибутима и понашању чланова одређене групе“, па и нови неутралнији назив „слика о другима“.

⁵ За разлику од негативне употребе појма „стереотип“ као појма који представља шаблон лишен оригиналности и изражајности, овај појам у етнолингвистици, према Алефиренку, употребљава се без такве оцене. Језички стереотип, према овом аутору, омогућава човеку да предствити свет у његовој целини независно од свог сопственог искуства. У лингвокултурологији се овај појам, који одражава однос језика и културе, поима као ментални стереотип који корелира са наивном сликом света (Алефиренко 2010: 407).

⁶ За појам стереотипа значајан је и појам „етнокултурно сазнање“ чије структурне компоненте, према Алефиренку, чине когнитивни елементи (појмови, предстве) и некогнитивни елементи (чувства, емоције, воља и др.), а други блок компонената чине елементи културе (вредности, оцене, смисаоне интерпретације и др.), па сам стереотип има статус етнокултурног стереотипа (Алефиренко 2010: 411).

о другима друштвено-историјски условљени (Popadić, Viro 1999; Đerić 2005; Радовић 2009; Бартмињски 2011: 313–342 (Пољаци о Немцима), 343–380 (Пољаци о Русима); Богдановић 2015: 98–124 (Срби о Европи); Драгићевић 2015: 162–187 (Срби о Истоку и Западу)).⁷

3.0. Оваква, амбивалентна природа националних стереотипа и ауто-стереотипа долази до изражаја у српском самопоимању, што ће се показати у анализи системског језичког материјала.

3.1. За конституисање српског аутостереотипа важни су следећи историјски периоди: период стварања српске државе од Стефана Немање до цара Уроша, период Косовског боја када је српска држава изгубила државну независност падом под турску власт, а изабрала, стекла духовну независност „приволевши се царству небеском“, па се историјски пораз слави као национална победа „Земаљско је за малена царство, а небеско увек и довека“ (митологизација Косовског боја/пораза), период турске владавине, бројних устанака и борбе против Турака (афоризам: *Ми Срби смо сваки час дизали устанак. И јачи народ би се искилавио*), окончане поновним стицањем независности, период Првог светског рата и „Крфске епопеје“, повлачења и страдања српске војске на Крф како би се избегла капитулација пред надмоћним аустроугарским окупатором (песма „Плава гробница“ Милутина Бојића), послератно формирање заједничке државе Краљевине Југославије (Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца), период Другог светског рата и немачка окупација (афоризам: *Србија треба да буде уређена земља. Да се не брукамо сваки пут кад нам дође окупатор*); стварање заједничке социјалистичке државе Југославије (федерација република Србије, Хрватске, Словеније, Босне и Херцеговине, Црне Горе и Македоније), коју карактерише окретање ка Русији и пријатељство са Русијом и најновији период распада Југославије (актуелан афоризам: *Распад Југославије најтеже је погодио Србију. Њој је припало највише Срба*); и поновног успостављања самосталне српске државности у Републици Србији⁸ који је обележен НАТО бомбардовањем и светским процесима евроинтеграције (афоризам: *Србија ће постепено улазити у*

⁷ О разликама између аутостереотипа и хетерестереотипа у погледу позитивности в. у раду Popadić, Viro 1999, у коме је на основу квантитативних истраживања утврђено да се на позитивном полу јасно издваја аутостереотип о Србима, а на негативном полу се издвајају хетерестереотипи о Муслиманима и Албанцима, при чему је истраживање показало да слика о „другима“ зависи од образовања и старосне доби испитаника (опште податке о истраживању в. у т. 10.3. и нап. 45).

⁸ Преглед друштвено-политичких догађаја од распада Југославије и слома социјализма до успостављања српске државности, који су утицали на територијално, културно-политичко и економско (смо)позиционирање Србије у односу на Европу дат је у монографији Радовић 2009: 45–69.

Европу: део по део),⁹ економске кризе (афоризам: *Социјални програм је успешан. Све је више заједничких казана*), транзиције и глобализације.

3.2. Сваки од ових периода карактеришу одређене вредности у јавном животу (у политици, култури, васпитању), које су утицале на формирање основне садржине стереотипа, његових базичних особина. С друге стране, промене система вредности у јавном животу одразиле су се на конституисање и еволуцију стереотипа који је са сваким новим периодом до извесног степена модификован новим/обновљеним профилима на сазнајном садржајном плану, а нарочито на емоционалном плану с обзиром на то да су емоционалне вредности подложније променама од сазнајних.

Србин у светлу системских чињеница

4. **Основни назив и његови синоними.** Основни назив (етноним) *Србин*, *Срби* нејасног је порекла (исп. Skok: Srbin; РЈА, под Srbin i Srb), а према лексикографским дефиницијама у РЈА и РМС односи се на народ који већински живи у Србији. Синоними основног назива су бројни. Са непромењеним, неутралним значењем јављају се облици: *Срб*, *Србадија*, *Србаљ*, *Србињ*, *Србињка*, *Србљак*, *Србљанин*, *Србљин*, *Српка*, *Српкиња*. Са деминутивним и хипокористичним значењем: *Српкињица*, *Српче*, *Српчад*, *Српчић*, *Срба/Србо*¹⁰, а са аугментативним значењем *Србенда*, који може имати позитивно и погрдно значење и *Србекања* са негативним, пејоративним значењем.

4.1. Аугментатив *Србенда* са значењем 'велики Србин' у разговорном језику се најчешће употребљава са допунским конотацијама, како позитивним 'велики патриота' 'најбољи, знаменит/чувени Србин', што потврђују подаци из ОАРСЈ – Србенда је одговор на стимулусе: Милош Обилић, родољуб и Вук Караџић, тако и шаљивим, (само)ироничним и неретко негативним конотацијама, са значењем 'примитиван' карактери-

⁹ О дифузности и расцепканости у вези са европеизацијом и стварањем европског идентитета, и о Европи као политичком симболу в. Радовић 2009: 34–40.

¹⁰ У РМС уз хипокористик *Србо* у значењу Србин, наведен је пример: *Ал' Србо није Талијан!* (Јакш. Ђ., РМС), који потврђује узајамну условљеност у настајању националног стереотипа. Позитивно самовредновање „свог, српског народа“ реализовано је негативном у опозицији према негативном вредноању припадника „туђег, италијанског народа“. Субјективна оцена „самодопадања“ у профилису аутостереотипа потврђена је примером: *Опаници плетени, а обојци китњасти, па их увио Србо ... до колена* (Шапч., РМС) у коме се естетским вредновањем истиче 'допадљивост, лепота' српске националне ношње и шармантан начин њеног „ношења“ у смислу 'како то само Србин уме, може и сл.'.

стичним за савремени разговорни језик; нпр. у шаљивим одговорима на сајту Вукајлија¹¹ Србенда је дефинисан као човек који ‘пије домаћу ракију, целе зиме једе само сарме, избегава агресорске производе, Рус му је брат, вози југа, пуши дрину’ (Вукајлија, Србенда, 2007) или „Прави чо’ек! Поносан на своју браду и 15 кила вишка... Кад су жене у питању груб и опасно љубоморан! Углавном не воли остале народе (сем Руса), мада му ни већина Срба није по вољи... али прави чо’ек!“ (Вукајлија, Србенда, 2010) и сл. На истом сајту под Србеном се такође подразумева и Србин који живи у иностранству (гастарбајтер) и који према сопственим речима „воли више Србију, него ми који овде живимо, али никако да се врати у Србију“ (Вукајлија: Србенда, 2009), чија се негативна конотација реализује као ‘лажни патриота’. У овом значењу аугментатив *Србенда*, као и деривати *србоване*, *србовати*, у разговорном језику употребљава се за оне који се јавно и најчешће из користољубља декларишу, „бусају у прса“ као „велики Срби, родољуби“.

4.2. Етноними *Србијанац* (*Србијанка*, *Србијанче*) не користе се у српском језику као синоними основног назива *Србин* (*Српкиња*, *Српче*), већ са значењем ‘Србин из Србије у ужем смислу’ (мисли се на државну територију са границама: Савом и Дунавом на северу, Косовом и Македонијом на југу, Дрином на западу, Румунијом и Бугарском на истоку).¹²

¹¹ Вукајлија (<http://vukajlija.com>) речник сленга (како пише на сајту). Нагласак код овог, условно речено, речника јесте на хумору и (само)иронији, а главна његова сврха је да насмеје, забави и извргне руглу (што се може осетити већ у називу: Вукајлија је алузија на чувени речник страних речи и израза познат у српском народу као Вујаклија).

¹² О етницима *Србин*, *Србијанац* и ктетцима *српски*, *србијански*, о топониму *Србија*, као и о њиховим обличким варијантама, са творбено-семантичког, хронолошко-историјског и етимолошког аспекта, исцрпно и критички разматраног на материјалу свих релевантних речничких извора и на грађи за Речник САНУ, в. у раду Фекете 1978: 199–209, у коме је наведена и литература значајна за ову тему. О (зло)употреби етника *Србијанац* у јавном дискурсу и о социјолошко-психолошким аспектима у перципирању етника *Србин*, *Србијанац* и ктетика *српски* и *србијански* у савременом српском језику в. Николић 1998: 13–15. У оба рада утврђен је творбени ланац у хронолошком низу: *српски* – *Срби* – *Србија* – *Србијанац* – *србијански* (Фекете: 204; Николић: 14). О територијалном профилисању и умножавању назива у формирању (националних) стереотипа в. Djerić 2005: 116–117. Овакво удвајање или умножавање назива за исте појмове, такође је засновано на опозицији „ја – други“, „своје – туђе“, било да одражава територијану било друштвено-политичку, било какву другу (само)идентификацију. На когнитивно-концептуалном плану овим начином умножавају се опозиције зависно од позиције учесника/говорника (о улози културног и територијалног позиционирања у (ре)конструкцији (само)идентитета, и о променљивости позиција в. Радовић 2009: 20–23 (в. и т. од. 4.3. до 4.6. и нап. 13. и 15). Тако се однос опозиције осим позиције ЈА – ДРУГИ (СРБИН – НЕСРБИН) умножава позицијама НЕ-ЈА (СРБИН „ван државе Србије“ са позиције Срба у Србији – СРБИЈАНАЦ „Србин у Србији“, са позиције Срба ван Србије) и НЕ-ДРУГИ (СРБИН „Србин из Србије“ – СРБИН „Србин ван Србије). Овакав ланац опозиција може се представити у низу ЈА – НЕ-ЈА – ДРУ-

Употреба етника *Србијанац* и ктетика *србијански* датирана је на 19. век, а ови називи се по територији везују за говоре изван тадашње Србије у време када су Срби били територијално подељени на Србе у ослобођеној Србији и на оне који су живели изван њених граница, пре свега на територијама тадашње Аустроугарске монархије (Фекете 1978: 204). На језичком плану ово удвајање и уопште умножавање назива за исте појмове, актуелно је и за савремени језик, не само са становишта говорника из државе Србије, који се „навикавају“ како на употребу назива *Србијанац* и *србијански*, као територијалне ознаке свога идентитета, тако и на употребу других назива за своје сународнике, изведеним према земљама или покрајинама у којима данас живе као: *Црногорци*, *Херцеговци*, *Босанци*, *Крајишници*, што се прихвата и са становишта тих истих говорника, било да сами себе тако називају било да за своје сународнике у Србији употребљавају називе *Србијанац* и *србијански* (Николић: 14–15).

На ширем друштвеном плану овакве и сличне појаве одражавају територијално (само)позиционирање „себе“ односно (ауто)идентификацију и репрезентацију, при чему се зависно од друштвено-историјског контекста актуелизују и различити прикривени односи центра (метрополе) и периферије, који осим социјално-психолошког аспекта могу имати политички, културни и идеолошки аспект. Тако се позиционирање у формирању (ауто)стереотипа Срби(ја), које није само ствар актуелног тренутка него једна од многих у сталном процесу дефинисања „нас“ и „других“, може реализовати у виду социјалних конструкта различитих територијалних разграничења.¹³

ГИ – НЕ-ДРУГИ. У вези са умножавањем позиција на когнитивно-концептуалном плану, на формално-језичком плану поставља се питање односа умножених назива, лексичких јединица У нашем случају немаркирани називи, етноним *Србин* и ктетик *српски*, зависно од контекста употребе, могу се реализовати или као хомоними (*Србин* „Србин из Србије“ и *Србин* „Србин ван Србије“) или као референциално неодређени. О сложености ових односа и о потреби правилног „тумачења/превођења“ удвојених или умножених позиција на формално-језичком плану в. Сахро 1991: 95–99.

¹³ О друштвено-политичким и идеолошким аспектима географске/територијалне, менталитетне/карактеролошке, идеолошке и сваке друге старе и нове поделе унутар једне – српске нације, разматране пре свега на материјалу јавних дискурса, в. Ђерић 2005: 74. Овакве поделе, које се на когнитивно-концептуалном плану вреднују негативно као српска разједињеност/подељеност, као српска неслога, уносе велику забуну како у формирању српског аутостереотипа, тако и конституисању сопственог идентитета. У том смислу је индикативан списак „дескриптивних“ и „вредносних категорија“ који је саставила ауторка на основу анализираних материјала у коме се по бинарном принципу издвајају менталитети: „seljačkog“ i „varoškog“, „autentičnog“ i „prelazničkog“, „tvrdog“ i „mekog“, „herojskog“ i „kukavičkog“, „brđanskog“ i „ravničarskog“, „naprednog“ i „nazadnog“. У основи наведених квалификативних подела, ауторка Ђерић препознаје географску позиционираниост: „pripadnost Južnoj prugi, Šumadincima, bosanskim ili prekodrinskim Srbima, Crno-

4.3. Постоје, такође, у српском језику речи које потичу из других језика, нпр. мађарског *Рац* и *вадрац* (од мађ. *vad Racz*, дивљи Србин), које представљају погрдне називе за Србина (вадрац је погрдан назив за Србина, како су га Срби чули од Мађара), али се оне у савременом српском језику више не употребљавају (јављају се у ранијим књижевним епохама и текстовима: *Ако су ... они [тј. Маџари] што нас зову вадрацима*, Каћ. В., РСАНУ;¹⁴ *Ови вадраци што год чине све за ракију чине*, Јакш. Ђ., РСАНУ; *Мислите ли да ће Раци поћ' на Француску ћесару у помоћ?*, Кост. Л., РМС).¹⁵

4.4. Са шаљивим и подругљивим значењем у народу су се такође користиле речи *Швабе* и *шојке* да се њима означе Срби пречани, који живе преко Саве и Дунава (Војвођани), исп. *Речи „шојке“, „швабе“ ... служе да обележе ... Србе пречане*, БК 1906, РМС; *Је л' он само на карлици дошо, је л' он шојка и карличар ... – није он за мој рачун!*, Срем., РМС. *Шваба* је иначе у основном значењу народни назив, често са презривим призвуком, за припадника немачког народа: Аустријанца (из доба Аустро-Угарске монархије), одн. Немца.

4.5. У неким регионално обележеним називима, пак, припадници других народа или других вероисповести називали су Србе, некада шаљивим називима, нпр. *кркан* за Србина сељака из Баније (са прозирном унутрашњом формом од *кркати* ‘јести много, претерано и са уживањем, ждерати’; карактеристично је за ову област у Хрватској у којој живе Срби да се добро и много једе), а чешће погрдним називима, нпр. *кудров*, *репов*, *ркаћ*, *хркаћ* (*Православне Србље називали су херцеговачки католици кудровима, реповима (репов) и ркаћима*, Херц., РСАНУ) или *Власић* („назив у Дубровнику за православног Србина“, РСАНУ), *Влах*, *Влахиња* („назив (често погрдан) за припадника друге вере, човека из другог краја и сл. а. припадник православне вере, обично Србин (за католике и муслимане на територији бивше Аустро-Угарске)“, РСАНУ) (в. употребу назива *Влах* у пословици, т. 8.3.3), *грк*, *гркаћ* („припадник православне вере, обично Ср-

gorcima, Lalama, kosovskim Srbima, Krajišnicima, starosedeoocima Srbije, starim Beogradanima itd.“

¹⁴ Детаљан податак о ауторима и изворима в. у наведеним речницима.

¹⁵ Међутим и дискурсивним праксама војвођанских Мађара, како је наведено у истраживању Г. Ђерић, актуелно је регионално и карактеролошко идентификовање Срба, што потврђује исказ испитаника мађарске националности: *Sve Srbe delim u dve grupe: na Srbe u užoj Srbiji i na vojvođanske Srbe. Isto tako delim ih na dobre, poštene Srbe i na nacionaliste*, а како истиче ауторка актуелно је и регионално (само)идентификовање јер Мађари и о припадницима свог народа и о Србима из Војводине говоре као о „Lalama“ (Ђерић 2005: 142)

бин (за католике и муслимане на територији бивше Аустро-Угарске“, РСАНУ).

4.6. Осим наведеног и сл. унутрашњег територијалног (само)позиционирања нас као не-других, на глобалном плану у формирању (ауто)стереотипа много важнију улогу има територијално и културно (само)позиционирање Србије у односу на друге. Данас у (ре)конструисању идентитета најактуелнији је однос Србија – Европа, а шире Србија – Запад (Радовић 2009, Богдановић 2015), Србија – Исток/Запад (Драгићевић 2015: 180–183, 185), Србија – Балкан/Оријент, Србија – Север/Југ (Радовић 2009). У актуелном (ре)конструисању велику улогу имају ранији социјални конструкти у којима је Србија, као „унутрашњи други“, позиционирана у оквиру Балканског па чак и Оријенталног социјалног конструкта, односно са народима симболичке периферије. Уз манипулативну улогу опозитивних појмова „развој – заосталост“, „цивилизован – примитиван“ у дискурсима колонијалистичких или империјалистичких „других“ међу народима са симболичке „Периферије“, где је и Србија (само)позиционирана, долази до различитих видова самониподаштавања и преиспитивања сопственог идентитета, што се на сазнајном плану одражава у виду амбивалентног вредновања српског (ауто)стереотипа¹⁶ а на језичком плану у виду повећаног броја назива, лексичких јединица за припаднике српског народа (в. т. 4.2. и нап. 12). Однос у вредновању „нас самих“, како се у литератури истиче, не зависи само од утицаја спољњег „империјалног“ дискурса „о себи“ или утицаја „контрадискурса“ на тај дискурс, него пре свега од представа и концепата који су настали и који функционишу независно од деловања дискурса (Радовић 2009: 20–23; о стабилности стереотипа в. и нап. 2).

5. **Хипероними речи Срби(н).** Према речничким подацима најближи хипероним речи *Срби(н)* је назив *Јужни Словени* којим се с аспекта научног знања одређује генеалошка припадност. С друге стране, одговори асоцијације на стимулус *Срби* у АРСЈ показују општији карактер наивног перципирања етничких категорија. У овим одговорима појављују се два различита назива који се могу узети за надређене категорије у односу на реч *Срби*, који представљају уједно два вида концептуализације овог основног појма. То су неутрална реч *народ*, као најчешћа асоцијација (164 реакције) којој је сродан још општији одговор *људи* (који се јавља као тре-

¹⁶ У овом смислу индикативан је исказ једног испитаника српске националности у истраживању Г. Ђерић, у коме је изнета (само)идентификација у односу на „друге“, суседе, Европу или свет: *Ja druge narode ne poznajem, ali gledajući kako je ovo kod nas – nismo mi Srbi – iako smo bili silan nebeski narod. Ja, nažalost, moram da kažem da su Srbi eto, barabe* (Ђерић 2005: 106).

ћи по учесталости са 34 реакције).¹⁷ Други назив је емоционално обојен. То је назив *небески народ* (15) који Србе доводи у везу са сопственим митом о „небеској Србији“, развијеним из косовског мита (в. т. 3.1). Појмови „небеске Србије“ и „небеског народа“ су константно присутни у српској колективној свести. Они су помогли Србима да поднесу и преживе вишевековно ропство а служили су, и чини се, још увек служе као могућност и вера или у евентуалну обнову српског царства „моћне српске државе (каква је некада била)“ или „враћања правим вредностима у поправљању нарушеног националног идентитета“ (в. Đerić 2005 и др.). Због свега тога су наведени појмови изразито позитивно вредновани у српској наивној слици света, али се у јавном политичком дискурсу они злоупотребљавају, што даје повода за њихово критичко преиспитивање, па чак и њихово иронично или негативно вредновање како у наивном поимању тако и у научном дискурсу (в. Đerić 2005: 86–87; в. и нап. 16), што потврђује и овај исказ испитаника у истраживању Г. Ђерић: *Srbi kao narod su jako puno gostoljubivi, popustljivi, jako mekani, a onda kad počnu... Kavgađžije smo u principu i uvek čačkamo tamo gde ne treba da čačkamo. Ja mislim da smo mi takvi, ne znam. Nismo onako „flegma“* (Đerić 2005: 97).

6. Кохипоними речи Срби(н). Кохипоними речи *Срби* могу бити *Црногорци, Македонци, Хрвати, Словенци, Бугари* и новостворени *Бошњаци*, у оквиру категорије јужнословенских народа, затим *Пољаци, Чеси, Руси, Украјинци* итд., у оквиру категорије словенских народа, или *Руси, Пољаци, Французи, Енглези, Немци* итд, у оквиру категорије европских народа (исп. Бартмињски 2011: 349).

Срби се такође пореде и контрастирају са народима са којима су у историјској перспективи долазили у ратне сукобе (Турци, Немци) (в. део о пословицама, т. 8.3.1, 8.3.3. и 8.3.4), са народима који су им пружили помоћ па их доживљавају као себи блиске (Руси, у новије време и Грци), или са народима од којих се по много чему разликују (Запад, Американци) па и Италијани (*Латини су старе варалице*; в. нап. 10), али ова поређења у основном језичком материјалу немају значајних потврда нити системски карактер онако како је потврђен на материјалу код других истраживача (Popadić, Biro 1999; Kostić, Gavrilović, Nedeljković 2004; Đerić 2005, Радовић 2009, Богдановић 2015, Драгићевић 2015).

¹⁷Овај надређен појам потврђен је и у исказима испитаника у раду Г. Ђерић: *U svakom žitu ima kukolja, ali Srbin kao Srbin je veliki čovek* (Đerić 2005: 97); или исказ: *Srbi Za mene nisu loši, jednaki su mi i Srbi, i Bugari, i Cigani, važno je da je čovek* – iskaz Bugarina iz Pirota. Према овој ауторки узроци овакве националне идентификације преко категоријално надређених појмова леже или у „folklorној етици“ или „у знанју и уважавању онога што се сматра друштвено пожељним односно политички коректним (Đerić 2005: 142).

7. **Творбени и семантички деривати.** Творбени деривати речи *Срби(н)*, иако бројни, углавном не излазе значајно из семантике основног назива и ретко се јављају са посебним конотацијама.

7.1. Слично као у другим језицима, придев *српски* у разговорном језику функционише као скраћеница назива *српски језик* (исп. Бартмињски 2011: 350–351). Јавља се, такође, још неколико речи које припадају концептуалном пољу ЈЕЗИК: *србизам* „српска реч у неком другом језику; особина само српског језика“, *србљак* „црквена књига у којој су скупљене службе и кратка житија српских светитеља“, *србуља* „рукопис или књига српскословенске редакције“, *српскословенски*, *српскохрватски*. Све оне својом континуаном и непроменљивом вредношћу значајно доприносе профилисању културних аспеката српског аутостереотипа, истичући да језик и писмо имају веома важно место за Србе од најранијег периода националног развоја, и да се Срби својим језком диче, што је изражено и у познатој крилатици: *Говори српски да те цео свет разуме*.

7.2. Дериват *србијанка* „врста српског народног кола“ истиче значај друштвеног аспекта у животу Срба и кола као типичне народне традиционалне скупне српске игре, што потврђује устаљен спој ове две речи *српско коло* (*Пера енглеz ... учи да игра српско коло*, у грађи Речника САНУ)¹⁸ као и бројни називи за разне такве игре: банаћанско ~, бачванско ~, босанско ~, Дарино ~, девојачко ~, ђачко ~, Жикино ~, зетско ~, козарачко ~, мајсторско ~, момачко ~, ратарско ~, сремачко ~, Стевино ~, травничко ~, црмничко ~, црногорско ~ итд.

7.3. Пада у очи бројност деривата са изразито националистичким компонентама, који се употребљавају у политичком дискурсу и који негативно профилишу српски национални стереотип: *србаст*, *Србенда*, *Србекања*, *србакање*, *србендски*; *србизирати*, *србизирање*, *србити*, *србовати* са значењем „истицати и снажно испољавати српство и оно што је српско“ на рачун „несрпских вредности“, *србовање*¹⁹ (могу имати и позитивно зна-

¹⁸ Ово типично обележје као слика „*pravog Srbina*“, „*onome što narod jeste*“, у ставовима савремених испитаника узима се и као узор или параметар према коме се процењују отуђени Срби, пре свега они који су боравили у иностранству, што потврђује пример из истраживања Г. Ђерић: *Koliko naše dece ne zna da odigra srpsko kolo, stidi se toga, a igra oni "zmiju", a za srpsko kolo kažu "seljačka stvar"!?* (Ђерић 2005: 110–111).

¹⁹ Према истраживању Г. Ђерић „*Srbovanje*“ [je] dovelo do „desrbizacije“ i ironisanja govora o nacionalnim vrednostima. Sve tri strategije otpora („kontrastrategije“) odraz su upravo ovog procesa. Najneposredniji uzrok ličnog izdvajanja iz tipske priče o „nacionalnoj porodici“ ... nalazi se u preterivanju javnog diskursa bilo sa pozitivnim bilo sa negativnim stereotipima. Sam konstrukt „kolektivnog karaktera“ biva osporen, kao што потврђују искази испитаника: *To su gluposti; Ne osećam se da sam Srbin, ja sam kosmopolita. Puna mi je glava tog srpstva* (Ђерић 2005: 134–135).

чење); *посрбити*, *посрбљавати* (*се*), *великосрбин*, *великосрпски* и *великосрпство* (‘стварање велике Србије, проширење српских граница на територије суседних држава и превласт у региону’); *несрбин*, *несрпкиња*, *несрпски* (неутрални ван политичког дискурса, В. Ристић 2006: 162–163); *обесрбити* (‘неко место, територију и сл., учинити насилним исељавањем или др. да негде не буде Срба’), *обесрбљавање*, *обесрбљавати*. Наведени деривати сведоче да је политички и идеолошки дискурс оптерећен историјском прошлосту у којој су српска нација, српска слобода, интегритет и српски идентитет били недовољно препознатљиви у ширем европском контексту и непрестано нападани и нарушавани од стране различитих агресора, због чега их је било потребно стално изнова изграђивати, потврђивати, бранити и освајати, што илуструју одабрани примери из грађе РСАНУ: *Ми се само можемо поносити што међу нашим старим споменицима налазимо на овакве драгоцене доказе о некадашњој узвишеној улози, коју је српство имало међу осталим европским народима*, Авакумовић; *Послије подне, Иво обично иде у српску читаоницу... гдје се не говори ни о чему другом, до о великом Србству!*, Матавуљ; *Оне [гусле] су и дан данас значај душевне огромности српства*, Игњатовић; *О, ви Срби, свуд ли српствујете, / дужност чојства праву испуњате!*, Његош; *Српствуј дјелом, вјеруј што вјерујеш*, Кецмановић; *Омладина [је] ... с гусларских струна слушала своју прошлост, славила своје јунаке ... те се учила србавати и бити човеком; Не смеш се казати да си Србин. Неће те баиш зато нико ударити, али ако србујеш, онда за те нема правде*, Веселиновић. То је дошло до изражаја и у језику, у виду постојања већег броја речи са оваквим идеолошким, националистичким елементом, које се у наведеним контекстима од припадника друге националности – „других“ неретко перципирају као претерано националистичке па чак и шовинистичке. Многе од наведених речи заправо су настале у именовану „негативних, неприхватљивих“ особина које се од стране других приписују Србима уносећи негативне компоненте у профилисању српског стереотипа.²⁰

²⁰ О националистичком карактеру стереотипа, чији је саставни део обавезно и „теорија завере“, са историјско-политичког становишта и преувеличавање значаја таквих стереотипа у историјској перспективи в. Milosavljević 1999. Они се, по овој ауторки, појављују „као uprošćeni bespogovorni argumenti“, „као automatske, dogmatske potštapalice“, а за такво њихово деловање налази потврду у примеру улоге српског националног стереотипа у ангажовању једног дела српске интелектуалне елите 90-тих година пред распад Југославије. Тако, по овој ауторки, национални стереотипи, гледано и са историјског аспекта, представљају „osnovni element ispoljavanja nacionalističkog mišljenja“, а њихова псеудоутемељеност и аутоматизам заправо потврђују „dogmatičnost nacionalističke ideologije“. Другачији ставови о повезаности стереотипа са национализмом изнети су у раду Popadić, Biro 1999, у коме се истиче да негативни стереотип о другим народима не зависи од на-

8. Фразеолошки и устаљени изрази и обрти. Малобројни устаљени спојеви забележени у РМС: *српска земља, српски народ, српски језик* и *србијанска ношња*, истичу националне, друштвене и културне особине аутостереотипа као доминантне.

8.1. Колокације забележене у примерима у РМС, као и у грађи за РСАНУ и РЈА, међутим, откривају и друге истакнуте карактеристике које га описују са различитих аспеката: етичког – храброст: *красна земља јуначких Србаља; србаљска рука и оружје; јунак – Србљанин; зна хероја родит Српка; српски орлови*; социјалног, друштвеног: *српски род*; који обухвата државно-политички: *србаљско царство; српски цар; српски кнез Лазар; српски грб, српска застава, српска химна*; разједињеност *раздробљено Српство*; животног и обичајног: *српски чај* „кувана/угрејана и заслађена ракија“; *српска ношња; српско платно; српски вез; српски сир; српски ајвар*; културно-забавног: *српско коло, српски стил; српски језик*; психолошког, карактеролошког – *српски дочек (гостопримство, гостољубље), болећиви, меланхолији склони Србаљ*.²¹ Неки од ових спојева, типа (*српски вез, српски сир, српски ајвар, српско коло, српско платно* и сл.) имају карактер везаних термилошких спојева, како је у литератури истакнуто за сличне спојеве са придевом *србијански*, типа: *србијанска ношња/одело*, у којима придеви *српски* и *србијански* указују на „посебан квалитет“ карактеристичан за Србе у Србији или за Србе уопште (Фекете 1978: 207), чиме се истичу типичне националне особине.

8.2. Карактеристичне су и предикатске везе са лексемама из семантичког поља Срби(н): *Па србаљско успоставе царство* (Мартић Г., РМС), *Зна хероја родит Српка* (Матош, РМС), *Служила Јелка код неке пензионерке ... која се српски носила* (Срем., РМС), *Војвода ... их је српски дочекао* (Јакш. Ђ., РМС).

8.3.1. Пословице у којима се појављују Срби, забележене у Вуковој књизи пословица, малобројне су²² и углавном се односе на њихов историјско-ратну и поробљивачку судбину, на што указују углавном Вукови коментари уз пословицу: *Ако хоћеш да се осветиш Турчину, моли Бога да почне пити ракију; ако хоћеш да се осветиш Србину, моли Бога да оде у хајдуке*. Јер Турчин кад почне пити он пије док не пропадне са свим; а Србин како оде у хајдуке већ је кућу своју раскућио, и глава му је готово на коцу (10); *Чувај се стара Турчина, а млада Србина*. За време

ционализма него од других фактора. О опасности јавних дискурса који уважавају етничке стереотипе као рационалне одреднице неког колектива в. Đerić 2005: 86–87.

²¹ Неки спојеви преузети су из рада Е. Фекете (1978: 203).

²² Истраживање аутостереотипа на материјалу руских пословца такође је показало малобројност овог материјала (Базарбаева 2013: 214–219).

Карађорђијина рата у Србији доказивало се да су Турски јунаци готово сви били стари, а Српски млади (442). *Био рват' на Косово*. Рече у Подгорици Турчин Србину, кад га чује ђе се тужи на тежак живот; а он му кашто ... рече: „Кад смо рвали на Косово, онда смо једно били“. Гледај: Јао ти је још како је Лазо на Косову погинуо (16). *Србин коси, Шваба носи, / Србин бере, Шваба ждере* (368).

8.3.2. Неке пословице истичу карактеролошке особине Срба, као што је инат: *Инат је Марка у Стамбол зајмио* (126), особину која од најстаријих времена до данас суделује у профилисању националног српског стереотипа било као хетеростереотипа било као аутостереотипа; затим самокритичко истицање кукавичлука и похлепе, шићарцијства: *Кад је војску војевати онда се виче: камо јунак Краљевићу Марко? А кад је шићар дијелити, говоре му: Откуда си, незнана делијо?* (142).

8.3.3. Међусобну условљеност у формирању стереотипа о себи и другима потврђују две пословице. У пословици са коментаром: *Немац светац* (што се тиче суда и уредбе земаљске). Срби у граници свагда воле имати у селу официра Нијемца него Србина или од каквога другог народа; једно зато што је Нијемац кротак и складан, а друго, што га могу лакше и преварити и подмитити него Србина (252), у поређењу са Србима и другим суседним народима исказано је српско вредновање Немаца, с једне стране позитивно: као толерантних и пристојних (културних) с друге стране негативно: лаковерних и подмитљивих. Да неповерење према другом, суседном народу није карактеристично само за Србе него и за друге суседне народе, потврђено је у пословици: *Ни у тикви суда, ни у Влаху друга ...* Ово говоре не само Срби за праве Влахе, него и Турци за Србе, а и Срби Римског закона за своју браћу Грчког закона (278).

8.3.4. Неутралан, толерантан однос према другом народу, па чак и непријатељском, поробљивачком и могућност заједничког суживота, исказано је пословицом: *Србљи србују, а Турци туркују* (368), у смислу 'свако живи на свој начин / како може / како је навикао / свако гледа своја посла / нико никоме не смета', што се и данас може чути у ставу према припадницима других народа: *Народ ко народ*, што потврђује и став „других“ о Србима: *Људи ко људи* у истраживању Г. Ђерић (2005: 138).

8.4. Постоје, такође, крилатице, изреке или слогани, који су веома раширени и популарни међу Србима, као и антипословице и афоризми.²³

²³ Према тумачењу Ђ. Оташевића који је проучавао жанр антипословице и саставио *Речник српских антипословица*, „Antiposlovice su ekspresivni izrazi nastali kao rezultat vrlo različitih strukturno-semantičkih transformacija ne samo poslovice, već i izreka, krilatica, aforizama, poznatih političkih parola, fraza, izjava i eufemizama. Obično se koriste za satirično, ironično ili humorističko komentarisanje određene situacije, događaja, ličnosti i slično. U srpskim antiposlovicama dominantna je politička i socijalna komponenta, mada ima i

Они могу бити значајни за откривање устаљених вредности будући да се њихово значење заснива или на истицању, величању изражених, типичних особина (крилатице, изреке, слогани) или на њиховој критици и карикирању (антипословице, афоризми). Једна од најпознатијих крилатица је *Само слога Србина спасава*, која се по народном предању приписује Св. Сави, а којом се „тумаче“ четири слова с, оцила на штиту српског грба. Ова крилатица, која се сматра незваничним мотом Србије, често се користи као позив на уједињење против спољашњег непријатеља, а својим садржајем пресупонира уврежени став [Срби нису сложни], као једну од устаљених српских особина/вредности, став на коме је заснована крилатица: *Не дај божје да се Срби сложе*. Такође и изреке, прецедентни текстови (из народног фолклора, књижевности, историје, културе и сл.), у којима је по правилу издвојена и изоштрена једна стереотипна особина или историјска чињеница: *Радо иде Србин у војнике; Храни сина пак шаљи у војску, Србија се умирит не може; Србија је тамо где су српски грбови; Играле се делије на сред земље Србије* [рат, јунаштво]; *Срба ће остати за под једну шљиву* [гину у ратовима]; *Нико нема што Србин имаде; Ко то каже ко то лаже Србија је мала* [самохвала]; *Бог чува Србе* [истрајни]; *Косово је Србија; Косово је срце Србије; Срби народ најстарији; Срби су небески народ* [митологизација историје]; *Ој, Србијо, међу шљивама* [сељачки народ]; *Србија се сагињати неће* [понос]; *Срби су луд народ* [другачији] (Оташевић 2011).

8.5. Афоризми су посебно погодни за проучавање стереотипа будући да, попут вицева и сл. шаловитих текстова, жаоку сопствене досетке, смисао и сврху заснивају на изразитим стереотипним особинама (исп. Бартмињски 2011: 369). Таква врста хумора међутим, поред интелигентности појединца, подразумева да онај (народ) који их пише не може бити оптерећен сопственом историјом или властитим народом (демитологизација историје): *И у Србији може нешто да се заради. Чир, инфаркт, депресија...; Социјални програм је успешан. Све је више заједничких казана* [сиромаштво]; *Распад Југославије најтеже је погодио Србију. Њој је припало највише Срба* [„тежак народ“]; *Још од Марка Краљевића, ми без коња и буздована не можемо постојати* [примитивизам]; *Код нас нема организованог криминала. Ми делујемо као распуштена банда* [јавашлук]; *Ми Срби смо сваки час дизали устанак. И јачи народ би се исклиабио* [ратови и страдање]; *Србија треба да буде уређена земља. Да се не брукамо кад нам дође окупатор* [поробљавање]; *Наша понуда истине је најбогатија. Ми увек нудимо више верзија истог догађаја*

čisto humorističkog poigravanja jezikom. Za razumevanje većine antiposlovica neophodno je poznavanje socijalnog i jezičkog konteksta u kojem su nastale.“ (2011: 2).

[(само)идеализација]; *Код нас није довољно да политичар буде гласан. Треба да буде извикан!* [озлоглашени политичари/руководство]; *Борићу се против свих привилегија, али хоћу да знам унапријед које ћу користи имати од тога* [користољубивост]; *Учланите се у нашу партију. Обезбеђен стан, храна и мишљење* [поткупљивост]; *Полиција растура дрогу! А има и случајева одузимања* [корумпираност]; *Србија ће постепено улазити у Европу: део по део* [разједињеност]; *Сви нас шутирају. То значи да смо и даље у игри* [позиција жртве].²⁴

Србин у светлу резултата експерименталних истраживања (асоцијативних тестова)

9. На основу материјала *Асоцијативног речника* (АРСЈ) и *Обрнутог асоцијативног речника српског језика* (ОАРСЈ), одговора на задате стимулусе Срби и Србија и одговора Срби и Србија на различите друге задате стимулусе, представићемо особине српског аутостереотипа које се са различитом фреквенцијом јављају као део свакодневне наивне језичке слике овог појма, показујући његову хетерогеност и семантичко богатство и потврђујући устаљеност, стабилизованост одређених особина у његовој семантичкој и когнитивној структури.

У истраживању је учествовало укупно 800 испитаника.²⁵ На задати стимулус Срби одговоре је дало 738 особа које су навеле 292 различита одговора, одн. 292 различите особине стереотипа.

9.1. Најфреквентније асоцијације одражавају начин категоризације појма, тј. сопственог идентитета. Најучесталија асоцијација „народ“ (164) (којој се такође могу прикључити асоцијације „нација“ (13), „мој народ“ (6) и „Словени“ (4)) показују да у наивном поимању Срби себе категоризују посредством етничког, националног критеријума који је исто тако својствен научној категоризацији заступљеној у речницима српског језика.²⁶ Друга по учесталости је асоцијација аутоидентификације²⁷ „ми“ (47), „ја“ (5) на основу опозиције „свој“ „туђи“. Трећа представља још општију надређену категоризацију „људи“ (34) неутрално позиционира-

²⁴ <http://www.izreke-citati.com/aforizmi-o-srbiji/>

²⁵ Испитаници су били младићи и девојке између 18 и 25 година (АРСЈ: 96). О осталим релевантним подацима истраживања в. АРСЈ: 95–98.

²⁶ Претпоставља се да је у укупном броју испитаника највећи број српске националности и да одговори оних који нису српске националности не утичу битно на општу слику о асоцијацијама испитаника.

²⁷ Назив Србин се употребљава и у личној идентификацији као одговор на питање: Ко сте Ви?: *Ja sam Srbin*, али и допуњено: *Da sam proklet što sam Srbin!*, пример из истраживања Г. Ђерић (2005: 98).

ње (као у примерима, в. т. 5, нап. 17) Четврта по броју одговора „Србија“ (32) одређује народ, Србе на основу политичког и националног критеријума, категоризације према држави у којој живе, одн. земљи из које потичу, територијално и културно-историјско и идеолошко позиционирање.²⁸ Одговор „небески народ“, пети по учесталости са 15 реакција,²⁹ показује да се у (ауто)стереотипизацији Срби позиционирају са религиозно-митолошког аспекта (митологизација Косовског боја) (в. т. 3.1). Исти овај одговор у једном случају наведен је под знацима навода што показује амбивалентан однос испитаника према изворној позитивној вредности синтагме *небески народ*, у смислу самоироније или ироније (с обзиром на различит национални састав испитаника). У сваком случају у питању је несллагање са устаљеном вредношћу наведене синтагме, на што упућује употреба наводника у смислу „такозвани небески / избрани народ“, што на когнитивно-концептуалном плану указује на умножавање позиције испитаника било на идеолошко-културној било на националној равни (в. нап. 12).³⁰

9.2. Шести по фреквенцији одговор „инат“ (13),³¹ који изражава карактеролошку особину Срба, издваја ову особину као веома доминантну, устаљену и стабилну вредност, и показује да је у профилисању националног српског аутостереотипа присутно не само позитивно већ и самокритичко вредновање сопственог етноса (в. и пословицу, т. 8.3.2). Материјал анкете показује да се као високо позиционирана, устаљена особина Срба појављује још особина „понос“ (12). Позитивно самовредновање потврђују више пута понвљени одговори „најбољи“ (6).³²

9.3. Фреквентна асоцијација „Хрвати“ (11) заснива се на односу међусобне повезаности (територијалне у заједничкој држави Југославији и језичке у заједничком српскохрватском језику и културне – јединствен културни простор) али и историјске нетрпељивости и сукоба између ова

²⁸ Са четири реакције забележена је и асоцијација Југославија, као некадашња држава Срба, и Југословени (2).

²⁹ Као и „избрани народ“ (1) и „народ небески“ (1).

³⁰ Одоговор „избрани народ“ може да се схвати и као повезивање/упоређивање српског народа са јеврејским и то са више аспеката: религиозно-митолошког, историјско-политичког и идеолошког.

³¹ Такође и „инатни“ (1). У ОАРСЈ на стимулус 'инат' дата су 32 одговора „Срби“.

³² Емотивност, као карактеристика српског народа потврђена је у примеру из истраживања Г. Ђерић: *Srbi su emotivni, emotivni. Ja ne volim kad se priča ružno o tom narodu, ja volim svoj narod i kad neko kaže - svi smo mi Srbi isti, svi smo mi Srbi lopovi, svi smo mi Srbi ovakvi, svi smo mi Srbi onakvi* (Ђерић 2005: 99).

два суседна народа, који су ескалирали и у најновијем времену.³³ Асоцијација „Црногорци“ (7) заснива се на односу исте или блиске националне припадности, културно-језичке, традиционалне историјске повезаности и сарадње ова два народа.³⁴

9.4. Одговор „ракија“ (6) одређује овај производ као типично и омиљено национално пиће.³⁵ Са три одговора наведена је „шајкача“.³⁶

Даље се ређају одговори са мањом фреквенцијом који такође указују на уобичајене, типичне особине, које профилишу српски (ауто)стереотип са позиције наивног, уобичајеног виђења: „љубав“, „свађа“, „тврдоглавост“ (5), „Балканци“, „лењост“, „најјачи“, „неслога“ (4), „будале“, „добри људи“, „инације“, „лудаци“, „луди“, „несрећа“, „патриотизам“ (3), „борба“, „четници“, „чудан народ“, „чудни“, „чудно“, „чудо“,³⁷ „глупост“, „гостопримство“, „јаки“, „једини“, „јунаци“, „к’о Срби“, „лопови“, „мученици“, „нај“, „највећи“, „патња“, „специфичност“ (2). Појединачни одговори исто тако могу бити индикативни за српски (ауто)стереотип, употпуњују га и показују неке стереотипне елементе наивне слике (само)вредновања и (само)индетификовања Срба, нарочито када су више пута поновљени у варираном облику, нпр. „домаћи“, „домаћини“, „гостољубље“, „храбар народ“, „храбри“, „храброст“, „јуначење“, „Бој на Косову“, „Косово“, „луд народ“, „лудост“, „најлуђи“, „најлуђи народ“, „сиромашан народ“, „сиромашни“, „сиромаштво“, „слога“, „сложни“, „сложност“ и даље: „Американци“, „анархија“, „беда“, „бекрије“, „бела куга“, „Београд“, „Београђани“, „бес“, „бркови и брада“, „буђење“, „Бугари“, „цар Душан“, „цареви“, „Цигани“, „соол“, „црква“, „чудан народ!“, „дебљи крај“, „делије“, „добродушни“, „дрчност“, „дрскост“, „дружелубивост“, „ђубре“, „фудбал“, „гадно“, „глупи“, „губитак“, „гусле“, „гужва“, „и Цигани лете у небо“, „инатни“, „inner rease“, „интелигенција“, „исквареност“, „истрајност“, „издаја“, „издржљивост“, „ја+остали“, „ја

³³ Забележена су два одговора „и Хрвати“. У ОАРСЈ 32 реакције на стимулус Хрвати су Срби.

³⁴ Забележена су два одговора „и Црногорци“. У ОАРСЈ 25 реакција на стимулус Црногорци су Срби

³⁵ Такође и „шљивовица“ (1). У ОАРСЈ на стимулус ракија 16 одговора било је Срби.

³⁶ Са по једним одговором „бркови и брада“, „гусле“, „ливада“, „манастир“, „ношња“, „новац“, „пасуљ“, „планина и чобан“, „шљива“, „шљиве“, „шљивовица“, „увек са шајкачом“, „врба“.

³⁷ Ово „очуђавање“ сопственог народа јавља се као механизам самоидентификације у дискурсивним праксама, што потврђују примери у истраживању Г. Ђерић: *Mi smo čudan narod; Srbi su izgubili kompas; Znaš kako kažu Srbi: spasa nam nema, propasti ne možemo* (Ђерић 2005: 103–104).

до Токија“, „јао“, „једни“, „јуначење“, „какви су такви су“, „Карађорђе“, „каснити“, „кавгације“, „Келти“, „ко то би“, „компликовано добри“, „Косово“, „кошарка“, „кривца“, „лаж“, „лажљивци“, „легенде“, „лењи“, „ленштина“, „ливада“, „лоповлук“, „лоша држава“, „лоше“, „лоши људи“, „мачо“, „мало“, „манастир“, „маса“, „миран“, „миш“, „много смо јаки“, „моја крв“, „моје“, „мудро“, „националисти“, „национализам“, „надменост“, „наивност“, „најбољи народ“, „најпапетнији“, „најстарији народ“, „напад“, „народ који зумире“, „народ најстарији“, „народ сутрашњице“, „народ у изумирању“, „наш народ“, „наши људи“, „не“, „не знају шта хоће“, „не знам“, „небитно“, „неко“, „некултура“, „некултурни“, „Немањини“, „немир“, „неморал“, „необразованост“, „неорганизованост“, „неправда“, „нервоза“, „неслагање“, „несложност“, „несрећни“, „несрећници“, „несутрашиви“, „невоља“, „ношња“, „новац“, „образ“, „одушевљење“, „отпор“, „овде“, „пакост“, „папетан народ“, „папетни људи“, „пасуљ“, „патриота“, „Пер лојач“, „пијани“, „планина и чобан“, „племенитост“, „победа“, „подмитљиви“, „покварено“, „политичари“, „порекло“, „породица“, „посебно“, „поштење“, „поводљиви“, „праведност“, „прави људи“, „православци“, „примитивизам“, „припадност“, „пркос“, „проблем“, „прогон“, „пропаст“, „прости“, „псовка“, „радост“ и др.

9.5. Како показују наведени подаци из асоцијативних речника, (ауто)стереотип Срба у савременој наивној слици обилује више негативним него позитивним особинама,³⁸ што за аутостереотип није карактеристично. Самокритичко вредновање сопственог националног идентитета и самониподаштавање може се објаснити актуелним друштвено-политичким и социјално-економским приликама у Србији, сиромашним и тешким животом и великом незапосленосту. Уједно то је и одраз потребе/жеље за новим и/или изгубљеним идентитетом у времену актуелних процеса транзиције, евроинтеграције и глобализације. Са друштвено-историјског и политичког аспекта овакви ставови према држави објашњавају се као последица глобализације у којој локалне државе губе најзначајнију улогу у формирању националног јединства и идентитета, а ту улогу преузимају територијално глобални или локални „симболички социјални конструкти“, што се означава термином *глокализација* (Радовић 2009: 27–29).³⁹

³⁸ Негативан став према свом народу може бити изражен на духовит начин и у поређењу са другим народом, као у примеу из истраживања Г. Ђерић: *Da nismo mi Cigani, vi Srbi bi bili najgori narod*, citira mladi Leskovčanin svog komšiju Roma i daje mu za pravo (Ђерић 2005: 101).

³⁹ Ова међузависност „глобалних“ и „локалних“ процеса, како се у литератури истиче, узрокује успон национализма, регионализма и религијске (само)идентификације и

9.6. Србију, међутим, као домовину/отаџбину, земљу у којој живе, Срби много боље вреднују него себе саме. Поред фреквентних неутрално обојених политичких и националних категоријалних појмова које имају дефинирајући карактер „држава“ (67), „земља“ (56) и „република“ (52), на стимулус Србија веома су фреквентни емоционално обојени одговори „домовина“ (38), „отаџбина“ (16), „моја земља“ (15), „дом“ (9), „мајка“ (6), „кућа“, „моја“ (5).

9.7. У одговорима у анкети више пута се појављују потпуно супротни одговори, особине, што потврђује амбивалентан карактер српског аутостереотипа. Тако се Србима приписују и лењост (4), лењи (1), лењштина (1) и вредни људи (1); неслога (4), неслагање (1), несложни (1), раздор (1) и слога (1), сложни (1), сложеност (1); добри људи (3) и лоши људи (1); глупост (2), глупи (1) и најпааметнији (1), пааметан народ (1), пааметни људи (1).

9.8. Материјал ОАРСЈ показује још неке особине које у АРСЈ нису довољно видљиве, а које се на различите начине везују за српски аутостереотип и чине његов стабилан и важан део. Поред „ината“ (32) и „ракије“ (23) то су још „слога“ (20), „национализам“ (17), „ћирилица“ (16), „уједињени“ (15) и „православни“ (12) (на ове стимулусе одговор је био Срби, број у загради показује фреквенцију), као и „патриотизам“ (37), „кнез Лазар“, „Косово“ (32), „ћирилица“ (22) ... „гусле“ (9) (на ове стимулусе одговор је био Србија).

Срби(ја) у светлу истраживања јавног дискурса – анкете и интервјуи

10. Језичку слику националног (ауто)стереотипа о Србима допунићемо резултатима истраживања у друштвеним наукама, и то профилима установљеним са аспекта система вредности у јавном животу који обухвата сфере политике, културе и васпитања (образовања), а до којих се дошло преко анализе анкетног материјала или интервјуа или комбинацијом ових метода.

актуелнијих верских фундаментализма (Радовић 2009: 27–29) (в. тачке од 4.2. до 4.6. и нап. 12).

До оваквих појава долази у процесу културног, симболичког и идентитетског (ре)конструисања, као и културног самопозиционирања у односу на Другог – метропол/центар, при чему утицај рецепције моћнијег Другог може довести до негативних појава у самопозиционирању које се означавају појмовима „самоегзотизације (аутоегзотизације“) или „самоколонизовање“ (в. Радовић 2009: 20–23).

10.1. У обимном истраживању **С. Радовића (2009)** аутостереотип Србије профилисан је на основу односа према Европи.⁴⁰

10.1.1. **Представе о Србији:** Питања у анкетама и теме у усмереном интервјуу осмишљени су тако да се добије самоодређивање испитаника (позитивно или негативно) у односу на конкретног другог, кроз социјалну интеракцију (симболичку и релациону) између „нас“ и „другог“/„других“, при чему је то најчешће однос према Европи/Западу или према другим народима (116). Најбројније су представе о „нама“ / Србима / становницима Србије као носиоцима одређених позитивних општељудских особина, бар у већој мери од других (евидентирано у упитницима код 76 испитаника): Срби су великодушнији, гостопримљивији, дружељубивији, а често и талентованије и сл., од осталих Европљана, потом о Србији и њеним становницима као о земљи и људима неспутаног живљења и уживања (52 испитаника), представе о Србији као простору ванредно лепе природе и природних богатстава (50 пута) (115– 150).

Негативне особине аутостереотипа: лењост, каткад некултура, примитивизам и сл., који су махом део негативног сета вредности често приписиваних Балкану и у домаћим и страним наративима (127). Стереотип о „лењим Србима“, који се редовно евидентира у истраживањима, присутан је и код испитаника у овом истраживању, а његова прилична раширеност сведочи о жилавости оваквог негативног аутостереотипа (118).

10.1.2. **Представе које се заснивају на историјској или митској аутодескрипцији:** Историјске и културне чињенице (или митови) истицале су се међу испитаницима као дистинктивна карактеристика Србије (тек) 33 пута. О јакој улози историје као елемента националног идентитета у ранијим истраживањима сведочи и тврдња да се „прошлост наводи као једино поље на којем су Срби конкурентни, чак супериорни у односу на многе економски развијеније народе“ (126). Међутим, данас са мањком позитивног и репрезентативног симболичког историјског фонда, изградња идентитета пригодно се окреће свакодневном. Истовремено је дошло и до промене односа према „другом“ (у коме се између осталог формира и властитити национални идентитет) наспрам најчешће неутралног или амбивалентног ужег и ширег окружења. Ово се може препознати и у процесу „брендирања“ Србије као туристичке дестинације у 21. веку, те репозиционирања новог „имица“ земље, односно начина на који се формулише и

⁴⁰ Истраживање са испитаницима обављено је 2006. и 2007. године. Анкетом је обрађено укупно 348 испитаника, а интервјуом њих 25, а испитаници су били београдски средњошколци трећег и четвртог разреда, студенти правног и филозофског факултета, а по узрасту од 16 до 30 година. О осталим релевантним подацима истраживања в. Радовић 2009: 75– 80).

јавности нуди нови, по укусу Других и за Друге, маркетиншки култивисан идентитет као „јединствени микс оријенталне страсти, комбинован са европском профињеношћу“. Раније доминатни тзв. „врући национализам“ постепено се трансформише у тзв. „банални национализам“ који је релативно прикривен и служи се мимикријом. Као ознаке српског идентитета чешће се помињу музички фестивали, сплавови, шљивовица и сл., него Црква, Косово итд. Оваква ауторепрезентација, удружена са честим представама о Србији као земљи природе и оази здраве хране, кореспондира у значајној мери и са многим јавним дискурзивним праксама. Као својеврсни заштитни знак Србије све више фигурира труба, симболички најексплицитније промовисана музичким фестивалом *Гуча* (138). Док Гуча има значајне традиционалистичке конотације, на сличном фонду, само са другачијим, модернијим, предзнаком, функционише и јавна комуникација и промоција везана за фестивал *Exit* у Новом Саду, чиме се ова два фестивала промовишу и истурају као фокалне тачке савремене културне репрезентације Србије (138).

10.1.3. Представе засноване на односу према цркви, духовност, религијским вредностима: У контексту „самоприказивања“ у односу на конкретног другог (Европу), историја и религија играју мање битну улогу него раније, упркос евидентираним тенденцијама о све већем присуству Цркве и религиозности у изградњи идентитета у транзиционој Србији, што показују ранија истраживања. Од значаја је засигурно и чињеница да су већином у питању испитаници који су највећу кризу и ратове у Србији и окружењу пребродили као јако млади, за разлику од испитаника из претходних истраживања који су, као личности пред формирањем имали непомредно искуство кризе и нестабилности.

10.1.4. Однос према Србији као географском простору и државном уређењу: Суперлативима се описују не само људи, „ми“ као друштво, нација и сл., већ и простор, односно Србија као географски појам, при чему се истиче природно богатство, нетакнута природа, веће могућности за развитак пољопривреде, чак и туризма, у односу на друге, а овакве представе потврђене су 50 пута у упитницима. Србија се представља као простор у коме се живи *опуштено*, а склоност њених становника да уживају у животу и забави, слободном времену врло је језгровито исказано одговором једног бруцоша у упитнику, који се задовољио набрајањем вредносних појмова у вези са Србијом: „ракија, туча, Гуча, *Exit*, провод, журке“.⁴¹ Међу негативним представама о Србији издвајају се ставови о раши-

⁴¹ Аутор истиче да се окви начини аутодескрипције све више почињу формирати у аутостереотип о „разузданим, страсним и живућим“ Балканцима/Србима, којим се прави отклон од „рационалног“ Запада, а који је у локалној, рециклираној (често комерцијал-

реној корупцији и несређености у друштву, о привредној неразвијености и сиромаштву Србије, и о слабом стандарду, као треће најбројније међу негативним представама о „нама“ (119). Слика нашег друштва је амбивалентна, и позитивна и негативна, а најчешћи образац представа о Србији јесте комбинација негативних представа о системским карактеристикама друштва (корупција, неорганизованост државе и сл.) са позитивним представама о људима (нама, Србима и сл.). Тако да је слика Србије као друштвеног система махом негативна, али се истичу позитивне карактеристике наших људи (Срба, становника Србије) и њиховог начина живота. Економској и друштвеној стабилности и моћи Европе, ми конкуришемо, пре свега, начином живота и људским својствима, али и ванредно лепом и природним богатствима обилатом земљом (која је често контрастирана претпостављеној загађености високоразвијених индустријских земаља Европе) (132).⁴² У сваком случају, одређујући се у односу на перципирану Европу, испитаници су себе чешће видели као „пунокрвне Балканце“ него као „ратнике и духовнике“. Оцена из другог истраживања (Саше Недељковића) да се као типичне ознаке Србије/Срба истичу шљивовица и правослање у бити важи и овде, с тим што се у будућности може десити да остане само – шљивовица (143). Србија је, барем се тако чини на основу контаката са испитаницима, временом све мање земља хероја, ратника, историјских митова или духовна авангарда „посрнуле“ Европе (146). Динамици културног самопредстављања умногоме доприноси узнапредовала глобализација у Србији (146). Уместо ранијих опозиција „посрнула Европа“ – „поносна Србија“ све више супротстављају конструкције типа Европа индустрије и пластике (фактичке и симболичке) – Србија природе и кајама/ајвара итд. Оваквим културним контрастирањем и самопозиционирањем Србије и културним „брендирањем“ наше земље и на званичном нивоу, заправо се усвајају и рециклирају те исте карактеристике које су у доброј мери производ спољне (европске) перцепције Србије (често негатив-

ној) верзији у доброј мери заснован на стереотипима којима Запад Србију територијално идентификује са Балканом (124). Он истиче да пропратна појава овакве врсте самопредстављања јесте честа „аутоегзотизација, стратегија којом се интернализује (макар несвесно и/или невољно) поглед другог и моћнијег“, а као неке од разлога присутности овакве врсте представа о себи наводи се утицај глобализације, прихватања и модификације страних (а посредно домаћих комерцијалних) културних текстова о нама, што се препознаје као „западни“ поглед и као део колонијалне дискурзивне стратегије (141–142).

⁴² Ранија истраживања, на које се позива Радовић указује да је аутостереотип о Србима изразито диференциран, састављен искључиво од позитивних и веома изражених особина, па су за Србе навођене следеће особине: гостољубивост (гостопримство), понос, храброст, осећајност, као и то да су Срб у мањој мери вредни, културни и мирољубиви, али да их карактеришу и негативне особине: инат, тврдоглавост, некултурно понашање, лењост итд. (Радовић: 116, 143).

не и редовно стереотипизирани), што на крају доводи до самоегзотизације са свим својим последицама (149).

10.1.5. Регионално позиционирање Србије: Индикатор колико „источно“ или „западно“ информанти смештају Србију на симболичкој оси Исток – Запад може бити перцепција блискости са појединим европским друштвима. Информанти у овом истраживању у највећем броју као Србији блиску земљу виде Грчку (97 испитаника), а потом следе, у готово једнакој фреквенци, Македонија (49 испитаника), Русија (48 пута), земље окружења и бивше Југославије кад се нису експлицирале појединачно (45), Бугарска (45), Румунија (42) итд. Русија се ни приближно често не перципира као блиска Србији колико Грчка, што је осетна разлика у односу на поједина друга истраживања, а указује на варијабилност оваквих ставова.⁴³ Аутор истиче да испитаници осећају већу блискост са „имагинарним“ Балканом него са „имагинарним“ Истоком, а да се не позиционирају у толикој мери у односу на симболичку дихотомију Исток – Запад, већ можда више према европској симболичкој граници Север – Југ, на шта указује перципирана блискост са балканским државама, али и јачање аутореференцијације у смеру „жовијалности, уживања у животу“ и сл., која је често присутна у репрезентацијама култура европског „Југа“ и Средоземља (130).

10.1.5.1. У смислу најновијег регионалног позиционирања Србије и односу Исток – Запад значајна запажања изнета су у раду Драгићевић (2015: 180–183), који је и таксативно наведен на следећи начин:

Србија према Истоку и Западу:

Србија није ни на Истоку ни на Западу;

Србија је рапета између Истока и Запада;

Србија је спона између Истока и Запада;

Србија треба да се окрене ка Истоку;

Србија треба да се окрене ка Западу;

Србија треба да буде и на Истоку и на Западу (Драгићевић 2015: 185)

10.2. У монографији ĐERIĆ 2005 ауторка је феномену националног идентитета приступила као виду културног повезивања и организовања, и као изразу политичког деловања. Резултати и анализа су засновани на различитом дискурсном материјалу а основни материјал добијен је применом

⁴³ Многи јавни наративи и неколика ранијих истраживања (студената 1999. и 2000) као најближу земљу Србији и народ најближи Србима указују на Русију и Русе, а нешто већу дистанцу према „блиским народима из бивше СФРЈ (Црногорцима и Македонцима)“ (Радовић: 129–130).

методе дубинског интервјуа.⁴⁴ У обзир је узета чињеница да се у свесети о наведеним видовима заједничког повезивања, организовања и деловања преплићу многобројне компоненте: културне, историјске, митске и симболичке, територијалне, економске и правно-политичке (8).

10.2.1. Анализа митских и стереотипних представа рађена је на материјалу јавних дискурса из домена друштвених наука, политике и публицистике (8). Закључци изведени на основу анализе указују на велики утицај актуелних друштвено-политичких и економских прилика на (ре)конструисање аутостереотипа. Представљено је и појединачно, индивидуално критичко преиспитивање наслеђене идеализоване слике о сопственој нацији, па је одговор једног испитаника био да таква представа може да смета „нормалном животу“ и рационалном односу према савременим збивањима. Погрешно разумевање и политичке интерпретације митске предствe о „себи, сопственом народу“, према мишљењу ауторке, може да допринесе „srpskom radu“, што захтева „popravljanje naroda“ или поновно конституисање националног идентитета према „аутентичном“ разумевању његовог садржаја без стида. На потребе успостављање новог старог идентитета „тајно“ и стидљиво указују многи испитаници, како истиче ауторка. Пут до идеалног (или „правог“) „ми“, по мишљењу испитаника, захтева поправљање савременог „ми“ и то: „shvatanjem suštine srpstva“, „uvažavanjem nacionalnih potencijala“, „dobrom organizacijom“, „sazrevanjem“ i „osvešćivanjem“ (106–107).

10.2.2. Ставове грађана о аутостереотипу „збирном лику Срба“ ауторка је представила на основу њихових „одговора“ на низ питања која су тематски организована а која су се односила на особине стереотипа: стереотип о српској доброту, (не)слози, (не)поводљивости, као и питања да ли су Срби бољи од других и др., што је на теоријском плану предствљено као попуњавање мреже дискурсивних пракси о националном саморазумевању и идентификовању. Одговори су анализирани према „српским особинама“ (темама, „јединицама читања“) које се најчешће наводе у академским текстовима, а то су: дружељубивост, гостољубивост, завист, инат, прилагодљивост и др.

⁴⁴ О подацима емпиријског истраживања у оквиру већег пројекта 2001–2002 в. Дјегић 2005: 9, а о општим карактеристика материјала добијеног у интервјуима в. нав. дело 89–91. Овај материјал је означен термином „дискурсивне праксе“ чија је предност у односу на јавне дискурсе, када су у питању национални стереотипи, у ослобођености индивидуалних исказа од стереотипних садржаја и форми и такви искази, како истиче ауторка, представљају „отворене структуре“ језика и предствљају аутентичне перцепције и промишљања друштвене стварности (91), што је у раду показано навођењем једног броја исказа уз одговарајуће делове текста у нашој анализи.

10.3. Аутори ПОПАДИЋ Д. и БИРО М. (1999) у раду истражују како грађани Србије српске националности виде припаднике суседних народа и у којој мери формирани стереотип о другима зависи од социодемографских прилика и од ауторитативности испитаника. Истраживање је изведено као теренско испитивање јавног мњења током 1997. године, са 400 испитаника српске националности (без Косова) (о другим подацима истраживања в. Рopađić, Biro 1999). Упитник је садржавао и питања за мерење етничких стереотипија, ауторитарности и национализма.⁴⁵ Истраживање у раду је показало да је аутостереотип о Србима састављен искључиво од позитивних и веома изражених особина (са унапред састављеног списка; в. нап.), па су Срби гостољубиви, поносни, осећајни, храбри, воле друге народе, искрени, несебични, паметни, поштени, чисти, љубазни, цивилизовани, а мање изражене особине: вредни, културни и мирољубиви. Аутори стоје на становишту да се слика о другима која се добија од испитаника никако не може сматрати исправном, него да се пре може сматрати да је то искривљена слика настала пре свега под утицајем дуготрајних конфликта између припадника суседних народа, који су узети за предмет истраживања у овом раду.

10.4. У коауторском раду KOSTIĆ, GAVRILOVIĆ, NEDELJKOVIĆ 2004 предствљена је улога науке (социологије и социјалне психологије) у интерпретацији и демистификацији етничких стереотипа. Аутори су спровели стереотипно исраживање о етничким стереотипима, чији су испитаници били Срби, 113 студената психологије, социологије и педагогије Филозофског факултета у Нишу, који су се изјашњавали о особинама припадника 8 етничких група Балкана (Срби, Бошњаци, Бугари, Румуни, Македонци, Црногорци, Албанци и Хрвати), полазећи од унапред утврђене листе особина (остале релевентне податке в. у нав. делу 2004: 518–519). Резултати њиховог истраживања су показали да су највећу сагласност испитаници постигли описујући Србе (62.7%), као „друштвене „особе“ (црта која говори о односу према другима), једна трећина испитаника приписала им је „осећајност“ (црта темперамента) и „несебичност“ (однос према другима), док је 31% испитаника сматрало да су Срби некомуникативни. Више од петине испитаника мислили су да су Срби „лепи“ (физичка особина), а такав атрибут није приписан (522) припадницима ни једне од осам

⁴⁵ Према ауторима, испитиване су „етничке stereotipije prema sledećih 10 naroda: Sr-bima, Crnogorcima, Albancima, Slovencima, Rumunima, Bugarima, Hrvatima, Muslimanima, Mađarima i Makedoncima. Uz svaki narod data je lista od 15 bipolarnih atributa (lenji – vredni, kukavice – hrabri, glupi – pametni, hladni – osećajni, podmukli – iskreni, nepošteni – poštени, nekulturni kulturni, prljavi – čisti, drski – ljubazni, negostoljubivi – gostoljubivi, svadljivi – miroljubivi, sebični – nesebični, primitivni – civilizovani, ne vole druge narode vole druge narode, slugerani – ponosni)“.

етничких група. У целини гледано аутостереотип је углавном позитиван (523). Њихово истраживање је указало на одређен број концептуалних и методолошких тешкоћа у сагледавању суштине стереотипа: овакво квантитативно стереотипно истраживање показује само да стереотип постоји, да постоје заједничке импресије о „нама“ и „другима“, показује променљивост стереотипа у зависности од историјско-временских околности, па они сматрају да овакав „стереотипни“ начин испитивања стереотипа води само даљој стереотипизацији и ставља је у први план, на супрот настојањима друштвених наука да руше уврежене клишее (531).

Закључак

11.1. Анализа језичког (ауто)стереотипа Срба, заснована на системском језичком материјалу, која је била основни предмет истраживања у овом раду, омогућава да се реконструишу базичне особине које Срби приписују сами себи (које су потврђене и ранијим асоцијативним и анкетним истраживањима, као и у анализи јавног/медијског дискурса, како је показано у прегледу досадашњих оваквих истраживања у раду), као и неке мање устаљене (мање стабилизоване) особине које се односе на моралне и националне вредности, карактер, животну ситуацију, социјалне и културне вредности. Исто тако, анализа системског, речничког материјала показује да Срби себе одређују путем неутралних универзалних категорија као народ (који живи у Србији) и као људе, а у наивном поимању и идеализовано, као 'небески народ'.

Стабилне стереотипне особине у првом реду се односе на позитивне моралне и националне вредности: храброст (јунаштво), као последица историјско-ратне и поробљивачке судбине српског народа, патриотизам ('велике патриоте'), истицање и снажно испољавање српства ('велика Србија', 'најбољи, знаменит/чувени Србин'), вредновање и идеализација сопствене историје (Косово), истрајност, неутралан, толерантан однос према другом народу. Негативне (по правилу у вези са представама о системским карактеристикама друштва и друштвеног система): неслога и разједињеност, 'лажне патриоте', јавашлук у друштвено-политичком животу, поткупљивост и корумпираност политичара, владајућих/руководства, самокритичко истицање кукавичлука и похлепе, шићарцијства, такође и самохвала и самоидеализација. Срби себе одређују као истрајан народ, као 'тежак народ' и као особен, посебан народ 'другачији од других'.

Главне карактеролошке особине Срба су инат и понос.

У погледу животне ситуације одликује их сиромаштво, али и социјалне вредности гостопримство и гостољубље ('српски дочек', ракија, сир, ајвар).

На културном плану Србима је својствено да говоре својим језиком и цене свој језик, везани су за своју националну традицију (сељачки народ, коло, српска ношња, српско платно, српски вез). Истичу религију коју поштују, православље, и писмо којим пишу, ћирилицу. У исто време одликује их примитивизам.

11.2. Резултати истраживања другачијих типова података (асоцијативни тестови, анкете, интервјуи и анализа јавног/медијског дискурса) потврђују наведени комплекс особина утврђујући њихов стабилан, базични карактер, али га и проширују, профилишу још неким важним, мање стереотипизираним особинама према променљивим историјско-временским околностима и доминирајућем систему вредности у јавном животу.

На основу резултата асоцијативних тестова издвајамо следеће устаљене особине српског (ауто)стареотипа односно Срба и Србије:⁴⁶

1. (Само)одређивање на основу неутралних, универзалних категорија, према опозицији свој – туђи и територијално / државно уређење: Срби – народ, нација, мој народ, ми, ја, Србија, Балканци, Југославија, Словени, Балкан; Србија – држава, земља, република, Београд, краљевина, Србин, Балкан, Косово, Срби, Шумадија, Војводина, брдо, Европа

2. Са религиозно-митолошког и историјског аспекта (митологизација Косовског боја): Срби – небески народ, изабрани народ, Косово, рат, историја, борба, четници; Србија – домовина, отаџбина, моја земља, дом, мајка, кућа, моја, мајчица, матица, моја држава, срце, четници, рат, црвено

3. Карактерне особине: Срби – негативне: инат, понос, тврдоглавост, свађа, лењост, неслога, будале, лудаци, чудан народ, глупост, лопови; позитивне: љубав, добри људи, патриотизам; Србија – негативне: пропаст, мала, понос, беда, глупост, хаос, колапс, национализам, неслога, пропала, распад, ужас; позитивне: љубав, лепота, патриотизам, јединство, навијање, независна, савез, слобода,

4. (Само)величање: Срби – најбољи, најјачи, јаки, једини, нај, највећи; (Само)сажаљевање: мученици, патња; Србија – до Токија, велика

5. Животни и социјално-културни аспект: Срби – ракија, православље, српски језик, шајкача; Србија: избори, политика, шљива, председник, застава, грб, кошарка, криза, опанци, песма, Милошевић, шуме

6. Позиционирање (ми – други): Срби – Хрвати, Црногорци; Србија – Црна Гора, Југославија, будућност

11.3. На основу резултата истраживања аутора из друштвених наука, који су назначени у литератури, а често цитирани у нашем раду издвајамо следеће особине српског (ауто)стареотипа односно Срба и Србије, за-

⁴⁶ Узети су у обзир само одговори са две и више потврда.

државајући аутентично писмо у одговорима из извора (ћирилицу/латиницу), и то по следећим ставкама:

(Само)идентификација у односу на друге, углавном на Европљане:

1) Позитивне особине: гостољубиви, поносни, осећајни, вредни, културни, мирољубиви, великодушни, гостопримљиви, дружељубиви, чисти, цивилизовани, талентованији од осталих Европљана, *Srbi su lepi* (физичка особина); *Srbi su gostoljubiv narod*, *ponosan*; *Ubedljivo najgostoljubiviji su Srbi*. Одликује их: неспутано живљење и уживање, опуштеност, уживање у животу и забави за разлику од становника Европе, храброст, веселост, гостољубивост, духовитост, друштвеност, осећајност (црта темперамента), несебичност (однос према другима), *Po ljubaznosti se jedino odlikuju Srbi*. А Србија је: простор ванредно лепе природе, природна богатстава, нетакнута природа, Србија је лепша земља од других; Србија је место: слободног времена, уживања, интензивног хедонизма. Одликују је: веће могућности за развитак пољопривреде у односу на друге, за развитак туризма у односу на друге, ракија, туча, Гуча, *Exit*, провод, журке.

Самоидентификација у односу на суседе: *Nesebičnost* је особина која карактерише само Србе, а себични су пре свега Хрвати, Словенци, Албанци, а на граници су Бугари и Муслимани; *Osećajnost* је такође ретка особина и сем Срба, код којих је веома изражена, може се још у мањем интензитету наћи код Македонца; По особини *ponosni – slugerani* истају се једино Срби и Црногорци као веома поносни народи; *Poštenje* имају једино Срби, и близу њих су и Црногорци; *Iskreni* су једино Срби, а око њих је пуно неискрених; *Kulturni* су Словенци, Мађари и Хрвати, док су Срби на граници; Једино Србе одликује да *vole druge narode*; *Pametni* су Срби и Словенци; *Hrabri* су само Срби и, нешто мање, Црногорци; Једина позитивна особина за коју Срби признају да код њих није посебно изражена јесте да су *vredni*.

Други „суседи“ о Србима: Срби су један нормалан народ, који, бар по мени, не би некое наудио; Упорни су, тврдоглави, не посежу страним утицајима. Одликује их: гостољубивост, дружељубивост.

2) Негативне особине: ми смо лењ народ, *nekulturni naspram „negdašnje kulture“*, Срби су *nesložni*, српска *nesloga* користи непријатељима српства, *Nesloga* је „трајно стање“ међу Србима, *Nezrelost Srba* је *nepromenljiva*, скоро судбинска „особина“, *Inat* се истаје у значењу „колективне српске особине“. Одликују их: некомуникативност, неслога, завист, лењост. Србију одликује: корупција, несређености у друштву, привредна неразвијеност, сиромаштво, слаб стандард.

3) Амбиваленте вредности: *Najbolji smo narod na svetu*; *Najgori smo narod na svetu*; *Mi smo čudan narod*; *Srbi su izgubili kompas*.

Србе одликује: инат, тврдоглавост, понос, храброст, некултурно понашање, лењост, гостопримство.

ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕФИРЕНКО Н. 2010, Языковые стереотипы русского этнокультурного пространства, 2010, 405–424. http://dspace.bsu.edu.ru/bitstream/123456789/8-15/1/Alefirenko_Yzikov.pdf 12.9.2016.
- БАЗАРБАЕВА А. С. 2013, Автостереотипы русских в паремиологическом фонде русского языка, У: *Язык и межкультурная коммуникация*, Сборник материалов II международной конференции. Алматы, 214–219. 12.9.2016.
- БАРТМИЊСКИ Ј. 2011. *Језик, слика, свет. Етнолингвистичке студије*. Прир. Д. Ајдчић. Прев. М. Бјелетић. Београд: SlovoSlavia.
- БОГДАНОВИЋ, М. 2015, О концепту Европа у савременом српском језику и култури, У: *О вредностима у српском језику*, Ур. Д. Ајдачић, Алма: Београд, 98–124.
- КАРАЧИЋ Вук Стефановић, Српске народне пословице, (Државно издање), Српска краљевска државна штампарија, Београд, 1900.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Р 2015, О концептима *Истока* и *Запада* у српском језику, У: *О вредностима у српском језику*, Ур. Д. Ајдачић, Алма: Београд, 162–187.
- ЂЕРИЋ Г. 2005, *Pr(a)vo lice množine, Kolektivno samopoimanje i predstavljanje: mitovi, karakteri, mentalne mape i stereotipi*, Institut za filozofiju u društvu teoriju, I. P. „Filip Višnjić“, Beograd. <http://www.institfdt.bg.ac.rs/opus-4/frontdoor/index/index/docId/20> 12.9.2016.
- KOŠTIĆ A., GAVRILOVIĆ D., NEDELJKOVIĆ J. 2004, Uloga nauke u demistifikovanju etničkih stereotipa balkanskih društava, U: Ljubiša Mitrović i dr. (ur.), *Regionalni razvoj i integracija Balkana u strukture EU – balkanska raskršća i alternative*, Sven, Niš, Filozofski fakultet, 519–545. https://www.npao.ni.ac.rs/files/584/04_Zbornik_Regionalni_razvoj_i_integracija_Balkana_u_struk_0648b.pdf 12.9.2016.
- MILOSAVLJEVIĆ O. 1999, Nacionalni stereotipi u istorijskoj perspektivi, *Nova srpska politička misao*, god. VI (1999), br. 1-2, Filozofski fakultet, Beograd, str. 7–25. - http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/nspm/1-2/-index_html?stdlang=ser_lat 12.9.2016
- НИКОЛИЋ, М. 1998, Срби и Србијанци, *Језик данас*, Број 5/1998, Нови Сад, 13–15.
- ОТАШЕВИЋ Ђ. 2011, *Речник српских антипословица*. Етна, електронско издање – скраћени приказ <http://www.aforizmi.org/etna/etna106/Recnik-srpskih-antiposlovica.pdf> 12.9.2016.
- POPADIĆ D., BIRO M. 1999, Autostereotipi i heterostereotipi Srba u Srbiji, *Nova srpska politička misao*, br. 1-2, Filozofski fakultet, Beograd, 89–109. http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/nspm/1-2/index_html?stdlang=ser_lat 12.9.2016.

- РАДОВИЋ С. 2009, *Слика Европе, Истраживање представа о Европи и Србији на почетку XXI века*, /ур. Радојчић Д./, САНУ, Етнографски институт, Посебна издања, Књига 67, Београд. 12.9.2016.
- РИСТИЋ, С. 2009, *Модификација значења и лексички модификатори*, Монографије 10, Институт за српски језик САНУ: Београд.
- САХНО С. Л. 1991, „Свое – чужое“ в концептуалних структурах, *Логическиј анализ језика* *Культурные концепты*, Москва: „Наука“, 95–101.
- СКОК, Р., *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика*, Књига трећа, 1978, Загреб: Југославенска академија знаности и умјетности.
- ТАВАДОВ Г.Т. 2011, *Етнологија. Современниј словарь-справочник*, Москва, 19–20. <http://ponjatija.ru/node/10564> 12.9.2016.
- ФЕКЕТЕ, Е. 1978, Семантичке разлике и употребне вредности придева *српски* и *србијански*, *Наш језик* XXIII/5, Институт за српскохрватски језик, Београд: 199–209.
- АРСЈ: Пипер П., Драгићевић Р., Стефановић М. 2005, *Асоцијативни речник српског језика*, Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет.
- ОАРСЈ: Драгићевић Р., Пипер П., Стефановић М. 2011, *Обратни асоцијативни речник српског језика*, Београд: Службени гласник, Београдска књига.
- РЈА: *Рјечник хрватскога или српскога језика* I–XXIII, 1880–1976, Загреб: Југославенска академија знаности и умјетности.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, 1967–1976, Нови Сад: Матица српска, Загреб: Матица хрватска I–IV, Нови Сад: Матица српска V–VI.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–19, 1959–2010, Београд: Српска академија наука и уметности.